

DOI: <https://doi.org/10.36719/2663-4619/84/49-54>

Altay Babakərim oğlu Kərimli
Bakı Dövlət Universiteti
doktorantaltaykarimli@gmail.com

SOSIAL XİDMƏT SAHƏSİNİN İNKİŞAF TARİXİ

Xülasə

Sosial xidmət hər bir dövlətin və cəmiyyətin istər siyasətində, istərsə də gündəlik həyatında aparıcı sahələrdən biridir. O, təkcə elm və araşdırma sahəsi kimi yox, həm də cəmiyyət həyatının və dövlət siyasətinin tərkib hissəsini təşkil edir. Ona geniş diqqət göstərilməsi və inkişaf etdirilməsi günümüzdə hər bir ölkədə diqqət mərkəzindədir. Dünyada bu sahə hər zaman əhəmiyyətli olsa da, sosial xidmət və sosial siyasət ötən əsrin ortalarında daha geniş vüsət almağa başladı. İki dünya müharibəsi yaşamış bəşəriyyətin progressiv xalqları, əsasən Avropa ölkələri 1940-cı illərdən başlayaraq sosial dövlət modelləri üzrə siyasi müzakirəyə başladılar. Artıq 1960-cı illərdə Mərkəzi və Şimali Avropada bunun nəticələri görünməyə başladı, sosial yönümlü “*rifah dövləti*” modeli sonradan bəzi Asiya və Amerika dövlətləri tərəfindən də diqqət cəlb etdi və uyğun modellər formalaşdırıldı. Müvafiq qanunvericiliyin, beynəlxalq konvensiya və qərarların qəbulu ilə yanaşı bu işdə sosial xidmətin fəlsəfəsinin düzgün anlaşılması, fərd və qruplarla səviyyələr üzrə işlənməsi də çox vacibdir. Avropa bu sahədə qabaqcıl olduğundan, sosial xidmət modelləri də aparıcı Avropa ölkələrinin təcrübəsinə əsaslanır.

Açar sözlər: *Avropa Sosial Şəbəkəsi, şəxsi sosial xidmətlər, şəbəkə modeli, rifah dövləti, sosial dövlət*

Altay Babakarim Karimli

History of development of the field of social service

Abstract

Social service is one of the leading areas in each state and society's policy, daily life. It is not only a field of science and research, but also an integral part of social life and policy. It is widely paid attention to the social services and developed in every country today. Although this field has always been important in the world, social service and social policy began to gain a wider scope in the middle of the last century. The progressive peoples of humanity who experienced 2 world wars, mainly European countries, started a political discussion on social state models starting from the 1940s. Already in the 1960s, the results of this began to be seen in Central and Northern Europe, the socially oriented “welfare state” model later attracted the attention of some Asian and American countries, and appropriate models were formed. Furthermore, to the adoption of relevant legislation, international conventions and decisions, it is also crucial to have a proper understanding of the philosophy of social service and to work with individuals and groups on levels. Since Europe is a pioneer in this field, social service models are also based on the experience of leading European countries.

Keywords: *European Social Network, personal social services, network model, welfare state, welfare state*

Giriş

Sosial xidmətlər qayğıkeş, inkluziv və məhsuldar cəmiyyətin mərkəzi hissəsidir. Avropa Sosial Şəbəkəsinin (ESN) verdiyi anlayışa görə bu, “*insanı sosial xidmətlərin idarə olunması və çatdırılması özəyində görməkdir*” (Kautto, 2002:5). Sosial xidmətin vahid ümumi tərifı yoxdur. Ümumi Maraqlar naminə Sosial Xidmətlər üzrə Avropa Şurasının 2010-cu ildə təhlil nəticələrinə

əsasən sosial xidmətlər digər ümumi maraqlar daşıyan xidmətlərdən “insan-mərkəzli, insanın həyatı ehtiyaclarını ödəməyə yönəlmiş, həmrəylik prinsipindən çıxış edən, fundamental hüquqlar və insan ləyaqətinin qorunmasına töhfə verən, ayrı-seçkiliyin qarşısını almaqla hamı üçün bərabər imkanların yaradılmasını təmin edən və fərdlərə cəmiyyətin sosial və iqtisadi həyatında fəal iştirak etməyə imkan verən” xidmətlərdir. Avropa Komissiyasının Ümumi Maraqlar naminə Sosial Xidmətlərə dair 2006-cı il kommunikasiyasında (COM (2006)177) sosial xidmətlərin 2 əsas kateqoriyası ayrılır:

Qanunla müəyyən edilmiş və tamamlayıcı sosial təhlükəsizlik sxemləri. Bunlar sağlamlıq, qocalıq, peşə hadisələri, işsizlik, təqaüd və əlillik kimi əsas həyat risklərini qarşılamağa yönəlmiş xidmətlərdir.

Şəxs üçün birbaşa təmin olunan digər mühüm xidmətlər. Bu sosial xidmətlər fərdin şəxsi problem və ya böhranları ilə bağlı dəstək proqramıdır və məqsədi şəxs(lər)in cəmiyyətə və əmək bazarına reintegrasiya olunmasını təmin etməkdir. Bunlara şəxsi sosial xidmətlər də demək olar. Ölkələr, müxtəlif mədəniyyətlər arasında fərqləri nəzərə alaraq şəxsi sosial xidmətləri müəyyən etmək çətinidir, bu zaman hətta ölkə daxilində regional fərqlər də çətinlik törədir. Bu xidmətlərin çoxu qanunla nəzərdə tutulmuş vəzifələrdir, ancaq, bu həmişə belə olmur və ölkəyə görə dəyişir. Şəxsi sosial xidmətlərin də 2 əsas növü fərqləndirilir (Daly, Lewis, 2000).

Birinci növdə xidmətlər qruplar üçün nəzərdə tutulur, şəxs və onun avtonomiyasını inkişaf etdirməyə, qohumlar üçün iş və ailə həyatını uzlaşdırmağı təşviq etməyə yönəlir. Bu xidmətlərə uşağa erkən qayğı aid edilə bilər ki, uşaqların inkişafını dəstəkləməyə yönəlir. Bu, xüsusilə aztəminatlı, əlilliyi olan, sağlamlıq problemləri olan uşaqları dəstəkləmək baxımından əhəmiyyətliyə. Bu xidmətlər adətən tənzimlənir və ölkədən asılı olaraq onlar universal və ya məhdud, sınımlı vasitə kimi nəzərdən keçirilə bilər. Hər iki növ xidmət qruplarla həyata keçirilə bilər və iş, ailə həyatını uzlaşdırmağa kömək edə bilər.

Bütövlükdə götürdükdə isə sosial xidmət çətin həyat şəraitində yaşayan şəxsin və ya ailənin sosial problemlərinin aradan qaldırılması və digər insanlarla bərabər şəraitin yaradılması üçün həyata keçirilən kompleks tədbirlərdir. Şəxsi sosial xidmətlər isə dövlətin müvafiq siyasətindən kənar qalan şəxslərə göstərilən xidmətlərdir və bunlar həm sosial işi, həm də sosial qayğıni əhatə edir. Sosial xidmətlər, adətən bu məqsədlə nəzərdə tutulmuş dövlət və ya qeyri-dövlət, xeyriyyə təşkilatları vasitəsilə edilir. Bəzi hallarda bu işdə könüllülər də iştirak edir, belə təşəbbüslərin olması cəmiyyətdə həmrəyliyə xidmət etdiyi üçün faydalıdır. Sosial xidmətin strategiyası və həyata keçirilməsi üçün hər bir dövlətin müvafiq institutları var və bütün bunlar sosial siyasətdə nəzərdə tutulur. Sosial siyasət dedikdə, burada bir neçə konsepsiya və dəyərlər birləşir, bunlara misal olaraq sosial tənzimləmə, sosial xidmətlər, sosial rifah, sosial təhlükəsizlik, rifah dövləti və digər anlayışlar nəzərdə tutulur (Banks, 1995). Dünya üzrə sosial xidmət və siyasət üzrə konkret model və nümunə olmadığı burada müxtəlif ölkələrin, əsasən bu sahədə inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinə baxacağıq. Müasir dövrdə sosial xidmətlər sosial siyasətin formalaşmasında əsas rol oynayır. Bəzi sosial xidmətlər sahəsində inkişaf etmiş dövlətlər müvafiq qurumlara, özəl müəssisələrə və cəmiyyətlərə müstəqillik verir. Bu təcrübə hal-hazırda geniş yayılmaqdadır. Tarixə baxsaq özəl və ya müstəqil şəkildə sosial xidmət nümunələrini tapa bilərik. Bu, həm yerli, həm də regional səviyyələrdə baş verir. Xüsusən humanitar və tibbi yardım sahələrində cəmiyyət əsaslı sosial xidmət təminatçı şəbəkələri son illərdə xeyli populyarlaşıb. Belə fondlar, xeyriyyə cəmiyyətləri bu gün dünyanın ən ucqar məkanlarında belə fəaliyyət göstərir. Adətən belə təşkilatlarictimai təşəbbüslə yaradılır və sonradan könüllü, icma-əsaslı fəaliyyətə qoşulur. Bəzən bu istəyin formalaşmasında etnik, dini bağlar vacib olur. Sosial xidmət şəbəkələrinin şaxələnməsi və integrativ fəaliyyəti “müşəri ehtiyaclarına daha yaxşı cavab verir və cəmiyyətdə yardım əhval-ruhiyyəsini gücləndirir” (Davies, 2000:15).

N.M.Staxovskayanın fikrincə, sosial xidmət göstərmə formalarına sosial xidmətlərlə yanaşı güzəştlər, natural və digər formalar daxildir (Stakhovska, 2000:132).

E.Q.Tuçkova və M.L.Zaxarov sosial xidmətin ən mühüm növlərinə 1) əlillərin reabilitasiyası, təhsili və onların məşğulluğunun təmin edilməsi; 2) protez-ortopedik yardım və əlillərin nəqliyyat

vasitələri ilə təminatı; 3) evdə və stasionar müəssisələrdə sosial xidmət; 4) uşaqlara sosial xidmətləri aid edirlər (Zakharov, Tuchkova, 2001:494-496).

Dövlət səviyyəsində fəaliyyət göstərən rəhbər qurumların sosial xidmət sahəsində fəaliyyəti çox zaman öz problemləri və narazılıqla müşahidə olunur, çünki bu əksər hallarda mərkəzləşdirilmiş, subyektlərin fikri nəzərə alınmadan və ümumi şəkildə həyata keçirilir və beləliklə qarşıya qoyulan məqsədə nail olunmur. Sosial siyasətin uğurlu həyata keçirilməsi isə təkcə sosial xidmətlərin təmini yox, həm də burada mənfəət qazanmaqdır. Burada digər məsələ isə idarəetmə sahəsindədir. Bəzi ölkələrdə bu məqsədlə sosial xidmət mütəxəssislərinə yox, menecerlərə önəm verilir. Uğurlu sosial xidmət şəbəkəsinin qurulması bu şəbəkənin ünsürlərinin formalaşmasına təsir edən məsələlərin çağırışlarını vaxtında duymaq və buna hədəflənməkdir. Mövcud şərtlərin təhlili və yaxşılaşdırılması da bu məqsədə çatmaqda uyğun amil kimi baxıla bilər. Böyük təşkilatlar, adətən, bu zaman cəmiyyətdə daha çox bağlar yaradır və harmonik işləməyə imkan verir, lokal şəbəkələr isə problemin səbəblərini öyrənməyə kömək edir. Qarşıda bu sahədə bir neçə modeli və faktorları nəzərdən keçirəcəyik.

Şəbəkə formalaşdırılması modeli – sosial inkişaf məqsədilə rəhbər qurum tərəfindən belə şəbəkələrin yaradılması məqsədilə açıq həvəsləndirmə və ya tələbat olduqda cəmiyyət-əsaslı xidmətin təşkili şəbəkələrinin formalaşdırılması baş verir. Hazırkı idarəçilik modelində belə tələb və həvəsləndirmələrə çox rast gəlinir və ictimai xidmətin inkişafı məqsədilə dövlət və özəl sahələrin əməkdaşlığına təkan verir. Belə təşkilatların xidmət səviyyəsinə təsir edən faktorları müəyyən etməklə qurulmuş şəbəkələrin ölçü və fəaliyyət sahələrini müəyyən edə bilərik. Sosial xidmət təşkilatlarının nəticəyə əsaslanan şəbəkə tərəfdaşlığı qurmaq istəyi və bacarığı daxili təşkilatı qabiliyyətdən asılıdır. Burada əsas məsələlər təşkilatın həcmi, resurslardan asılılığı və əməkdaşlıq təcrübəsidir.

Böyük təşkilatlar, adətən, burada daha uğurlu olur, çünki onların geniş imkanları və daha böyük insan resursları var. Partnyorluq münasibəti zaman da tələb olunan xərclərin öhdəsindən gələ bilirlər. Kiçik təşkilatların belə əlaqələri yaratmağa ehtiyacı daha böyükdür, böyük təşkilatlarda isə əksinə, potensial imkan verdiyi üçün resurslar daha çox xidməti təmin etməyə və daxili tələbatı yönəldir və kənardan əməkdaşlığa həvəs daha az olur. Resurs asılılığı təşkilatın fəaliyyət göstərmək və məqsədinə çatmaq üçün müəyyən məhsul və xidmətlərdə bir və ya daha çox mənbədən qidalanmasıdır. Xarici resurslardan asılılıq təşkilatın qərar qəbul etməsinə, həmçinin digər təşkilatlarla tərəfdaşlıq qurmasına təsir göstərir. Bu daha çox hökumət təşkilatları ilə özəl sosial xidmət təminatçıları arasında müşahidə olunur. Bu ikisi arasında sosial xidmətin təmini və müştərilər/gəlirlər məsələsində qarşılıqlı əməkdaşlıq baş verir. Belə əməkdaşlıq heç də həmişə qarşılıqlı asılılıqla müşahidə olunmur, mənfəətsiz çalışan təşkilatlar bu məsələdə dövlətdən daha asılıdır, çünki maliyyələşmə ehtiyacı var. Maliyyələşməni təmin edən tərəf isə qərar qəbulunda həlledici rol oynayır. Əməkdaşlıq təcrübəsi də təşkilatın şəbəkə tərəfdaşlıqları qurmasında əsas faktorlardan biridir. Sosial kapital sosial şəbəkədə davamlı qarşılıqlı əlaqələrlə yaranır. Belə əlaqələrdən yaranan təşkilatdaxili inam tərəfdaşları daha loyallıq davranmağa sövq edir. Beləliklə, təşkilatlar əvvəl əməkdaşlıq etdiyi qurum və icmalarla birgə işləməyə daha maraqlıdırlar. Əlavə olaraq, əvvəllər belə və ya buna oxşar təcrübəsi olan təşkilatlar şəbəkələrin qurulması və idarə olunmasında daha effektiv olurlar. Belə təcrübə əlavə təşkilatı xərcləri azaldır və təşkilatın yeni əməkdaşlıqlar qurmasını həvəsləndirir.

Sosial xidmətin inkişaf tarixi

Sosial xidmətin cəmiyyətə, ailəyə müdaxilə etmək ehtiyacı birbaşa Sənaye İnqilabından sonra baş verən həyat tərzilə bağlıdır. Belə ki, sənayeləşən şəhərlər insanları özünə toplayır, əvvəlkindən dəfələrlə çox insan birgə yaşayır və bu da özü ilə bərabər ağır, stressli həyat şəraitini yaradırdı. Bu da sosial xidmətlər və ailə-məişət arasında əlaqəni formalaşdırırdı. Ucqar yerlərdə, kəndlərdə bütün ailə (nənə- babadan nəvəyə qədər) birgə yaşadığından buna ehtiyac o qədər də hiss olunmurdu, ancaq şəhərlərdə iş və ailə həyatının ayrılması bu ehtiyacı qaçılmaz edirdi. Həmin dövrdən XIX əsrdən başlayaraq İngiltərədə bu sahədə təşkilat və cəmiyyətlər yaranmağa başladı. Belə təşkilatlardan “Xeyriyyə Təşkilatı Cəmiyyəti” seçilirdi (NISW, 1997:22). Bu təşkilat ölkədəki nüfuzlu və imkanlı şəxslərin təşəbbüsü ilə kasıb ailələrə yardım edirdi. Cəmiyyət öz işi ilə həm də

yoxsulluğa olan neqativ münasibəti dəyişərək, iki əsas yanaşma ortaya qoydu. Təbii və sosial şəraitdən, beləliklə, özlərindən asılı olmayan səbəblərdənyoxsulluğa düşər olunanlar “layiqli” hesab olunur və onlara yardım edilirdi. Özləri ilə bağlı səbəblərdən, tənəbəl, avara həyat tərzini keçirən və yaxud bu tipli həyatı seçənlər isə yardıma layiq hesab olunmur və onlara heç bir kömək olunmurdu. Bu yanaşmalar sonradan dövlətin yoxsullara münasibətinin, bununla bağlı sosial siyasətin qurulmasında önəmli rol oynadı. 1930-cu illərə qədər sosial iş, əsasən yardımlaşma, xeyriyyə fəaliyyəti kimi görülürdü. Sosial xidmətin elm kimi formalaşması daha çox *İkinci Dünya müharibəsi* ilə bağlıdır. 1930-cu illərdən başlayaraq həm dünyadakı Böyük Böhran nəticəsində, digər tərəfdə isə kütləvi açıqlar bu sahədə qanunvericiliyin formalaşmasına gətirib çıxardı. Müharibədən sonra yeni beynəlxalq təşkilatların yaranması da bu işə təkan verdi. II Dünya Müharibəsi, ümumiyyətlə, sosial elmlərdə və bunun real tətbiqində dəyişikliklərə gətirib çıxardı. Sosial xidmət sahəsində həm ayrılıqda ölkələr, həm də beynəlxalq təşkilatlar yardım missiyasının, ümumbəşəri dəyərlərin dəstəklənməsi fonunda bu sahədə qanunvericilik formalaşdırdılar və müvafiq qurumlar yaradıldı. Bu təşkilatların əksəriyyəti şəxsi sosial xidmətlərlə məşğul olurdu. 1960-cı illərə qədər şəxsi sosial xidmətlər öz fəaliyyətini 3 yerə ayırırdı: Maddi ehtiyaclarla bağlı – əsasən əlillər və qocalarla işləyirdi. Sağlamlıq məsələləri ilə bağlı – əqli problemləri olan insanlarla, zəruri tibbi yardımla bağlı, öyrənmə problemi olan uşaqlarla işləyirdi. Uşaqlara qayğı – ailə himayəsindən məhrum uşaqlarla, bağça və məktəb problemlərinin həlli ilə bağlı. Belə həllin müsbət tərəfləri ilə yanaşı, mənfi cəhətləri də vardı. Əsasən uşaqlarla bağlı problem yaşanırdı, bir neçə problemi olan uşaqları hansı sahəyə yönləndirməkdəvalideyn çətinlik çəkirdi. Bu çətinliklər sosial işin getdikcə bir peşə kimi formalaşmasına aparıb çıxardı. 1965-ci ildə bununla bağlı Böyük Britaniyada müvafiq komitə yaradıldı, 1970-ci ildə bu komitənin tövsiyələri əsasında “Yerli Hakimiyyətin Sosial Xidmətlər Aktı” qəbul olundu (NISW, 1997:37). Aktın qəbulu ilə sosial xidmətlərin işləmə mexanizmi ilə bağlı bəzi dəyişikliklər edildi, xidmətlərin bir qismi dövlət nəzarətinə verildi. 1980-ci ildən 1997-ci ilə qədər sosial xidmətlər sahəsində xeyli mütərəqqi dəyişikliklər, yeni qanunlar qəbul olundu. 1989-cu il Uşaqlar Aktı və 1990-cı il İcma Qayğısı Aktı bunlara aiddir. Siyasi və demoqrafik faktorlar nəzərə alındı, idarələrarası işlənmə mexanizmi quruldu. Xidmətlərin istifadəçilərin və təminatçıları dəqiq ayrıldı, bu sahədə yoxlamalar üzrə mexanizm quruldu və mərkəzi hökumət qarşısında hesabatlılıq artırıldı. Azad bazar iqtisadiyyatının geniş yayılması ilə bu xidmətlərə dövlətin müdaxiləsi azaldı və dövlət qarşısında öhdəlik xarakteri daşımağa başladı. Sosial xidmət departamentləri vasitəsilə bu iş koordinasiya olunmağa başladı. Belə departamentlər xidmətin təminatçısı yox, bu işdə dövlətin üzərinə düşən işlərin icraçısı kimi çıxış edərək daha çox icazə orqanı kimi fəaliyyət göstərirdi. Xidmət əsaslı yox ehtiyac əsaslı yanaşma əsas götürülürdü. Fərdlərin ehtiyacları qiymətləndirilir və buna uyğun xidmətlər təşkil edilirdi, əvvəllər isə öncə xidmətlər təqdim olunur, şəxslərin buna ehtiyacının olub-olmaması nəzərə alınmırdı. Digər tərəfdən sosial xidmətlərə nəzarət artırıldı və bu məqsədlə mütəmadi inspeksiya keçirilməyə başladı. Hər hansı ərazidə bu məqsədlə yaradılmış qurum dövlət tərəfindən qeydiyyatla alınmalı idi. Qeydiyyatla alınmaq üçün bu təşkilatın müvafiq xidmətləri göstərməsi və ixtisaslı kadr bazasının olması təsdiq olunmalı idi. Bu işi həyata keçirən şəxslər səlahiyyətli nümayəndə kimi qeydə alınmalı idi. Uşaqlara və yaşlılara qayğı sahələrində sosial xidmət işçilərinin müstəqilliyi artırıldı. Eyni zamanda sosial xidmət işçilərinin iş şəraiti yaxşılaşdırıldı, standartlar müəyyən edildi. Sosial xidmətlərin maliyyələşdirilməsi üçün fond və digər qurumların yaradılması nəzərdə tutulurdu. 1990-cı illərdən etibarən bu sahədə birgə (dövlət-özəl) təşəbbüslər, fəaliyyət artmağa başladı. Sosial xidmət işçiləri üçün dövlət tərəfindən təlimlər təşkil edilərək keyfiyyətin artırılması önə sürüldü. 2000-ci illərdən başlayaraq bu faktorlara kompleks yanaşılmağa başlandı. Sosial xidmət və qayğı dövlətin əmək və səhiyyə funksiyalarının tərkib hissəsi kimi rifah dövlətinə çatmaqda əsas vasitələr kimi görüldü. Hal-hazırda da bu yanaşma hakimdir, əlavə olaraq bəzi özəl şirkətlər, könüllülər də bu prosesdə iştirak edirlər.

Sosial xidmət dövlət institutu kimi

Sosial xidmətə ehtiyac da elə əksər hallarda əmək (maddi) və tibbi səbəblərdən, bəzi hallarda isə psixoloji vəziyyətdən yaranır. İnsanın sağlamlığı və maliyyə stabilliyi (daimi və yetərli gəlirli işinin olması) şübhəsiz ki, onun psixoloji durumuna da müsbət təsir edir, bu əsasdan çıxış etsək

görür ki, sosial xidmət ehtiyacı maddi və fiziki tələbatdan yaranır. İşsizlik istər-istəməz bir şəxsin həyatına pis təsir edir, ona psixoloji ziyan vurur. Bu barədə kifayət qədər araşdırmalar, elmi əsaslar vardır. Bu faktorları nəzərə alaraq müasir yanaşmanın daha faydalı və əhatəli olduğunu, problemi dərinləndirilməyə kömək etdiyini görürük. Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə, xüsusən də irəlilədiyi haqqında danışılacaq Skandinav ölkələrində sosial xidmət və siyasətə rifah dövləti modelinin tərkib hissəsi kimi yanaşılması bu ölkələri sosial xidmət və qayğı sahəsində aparıcı və uğurlu inkişaf modellərinə çevirib (Davies, 2007). Həmin ölkələrdə sosial xidmətin əsas hissələrindən biri də ətraf mühit faktorları – potensial müştərilərin üzə çıxarılması və onlarla işləməkdir. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan sosial xidmətin yerinə yetirilməsi şəbəkəsinin əhatə dairəsi və ölçüsünün təyinedici faktorları kimi təşkilati faktorları (ölçü, təcrübə və resurslardan asılılıq), proqram ehtiyaclarını (tələb olunan xidmətlər və müştəri müxtəlifliyi) və ətraf mühit faktorlarını (potensial müştərilər) göstərmək olar. Dövlətin burada rolu daha çox kritik və böhran hallarında, sosial qorunma ehtiyacı yarananda görünür və işə düşür. Sosial müdafiə dövlətlərə görə fərqlidir, ancaq bu fərqlərdə əsas rolu dövlətlər yox, müxtəlif siyasi ideologiyalar oynayır. Sosial xidmətin dövlət funksiyasına çevrilməsində *sosial demokratların* xüsusi əməyi olub və deyə bilərik ki, məhz onların sayəsində sosial müdafiə bu gün əksər dövlətlərin vacib funksiyalarından birinə çevrilib. Sosial xidmətin çatdırılmasında və yanaşmada sosial və liberal demokratlar, sağçılar və solçular arasında xeyli fərqlər var. Sosial demokratların iqtisadiyyatın tənzimlənməsi fikri cəmiyyətdə ifrat təbəqələşmənin qarşısını alır, orta təbəqəyə xüsusi önəm verməklə kapitalın bir qrup tərəfindən cəmləşməsinə, o cümlədən monopoliyaların, trestlərin yaranmasının qarşısını ölkədə əmək mühitini sağlamlaşdırır, tibbi xidmətləri daha əlçatan edir və beləliklə, sosial müdafiə daha yaxşı təmin olunur. Liberal demokratların tam azad iqtisadiyyat, böyük biznes üçün vergilərin azaldılması fikri isə cəmiyyətdə müəyyən qrupların həddən çox varlanmasına, beləliklə, digər tərəfin də çox kasıblaşmasına səbəb olmaqla sosial müdafiəni zəiflədir və aztəminatlı əhali üçün bu problemə çevrilir. Avropanın sosial xidmətə münasibəti rifah dövləti modelləri ilə müəyyən olunur:

Skandinav modeli. Universalizmlə müşahidə olunur, dövlət daha “alicənab” davranaraq tam məşgullüğe və gəlirlərin qorunmasına hədəflənir, lazım gəldikdə iqtisadiyyata güclü şəkildə müdaxilələr edir. Sosial bərabərliyə təkrar paylayıcı sosial müdafiə sistemi ilə nail olunmasına çalışılır. Digər rifah dövlətlərindən fərqli olaraq Skandinav ölkələri minimal ehtiyacların yox, hamı üçün ən yüksək standartların bərabərliyinə çalışır (Griffiths, 1988).

Bismarkçı. Özünün statusa görə fərqləndirici rifah proqramları ilə məşhurdur və burada sosial müavinətlər qazanca görə dəyişir, bilavasitə dövlət yox işəgötürən tərəfindən ödənilir. Burada əsas məqsəd yüksək standartların təmini yox, sosial sabitliyin qorunmasıdır. Ailənin rolu əsasdır və gəlirlərin təkrar bölünməsi minimaldır. Bazara çox az hallarda müdaxilə olunur. Almaniya bu modelin əsas təəcəssümüdür.

Anqlo-sakson. Dövlət təminatı çox zəifdir, sosial müdafiə qanunları mötədildir və ciddi kriteriyalarla sosial yardımı məhdudlaşdırır. Sosial təminat prosesi çoxpilləlidir və cəmiyyətin çox kiçik qrupunu əhatə edir. Dövlət iqtisadiyyata müdaxilə etmir və azad bazarı təşviq edir. Bu modelin yaxşı cəhəti çox qazanmağı təşviq etməsi və insanlara bu məsələdə çoxlu azadlıqlar tanımasıdır. Beləliklə, bu model cəmiyyətdə təbəqələşməni gücləndirir və kapitalın bir və ya bir neçə qrupda cəmləşməsinə imkanyaratmaqla ziddiyyətləri artırır. Son illərdə bu modelin tətbiq olunduğu ölkələr daha səmərəli model yaratmağa çalışırlar (Needham, Glasby, 2014).

Cənub. Sosial müdafiə təminatı bütöv deyil, bir neçə hissələrə ayrılır. Təminat sistemləri müxtəlifdir və minimal ehtiyacların təminindən ən yüksək standartlara qədər dəyişir. Səhiyyə sistemi ancaq minimum tələbatla hesablanıb, məhdud və “yarımçıq” xarakter daşıyır. Ailədən asılılıq və könüllü xidmətin rolu güclüdür.

Şərqi. Keçmiş kommunist sistemi olan Şərqi Avropa ölkələrini əhatə edir. Burada sistem kommunist rifah sistemi ilə anqlo-sakson sistemi arasında keçid (hibrid) xarakteri daşıyır. Avropa Birliyi ilə müqayisədə sosial yardım sistemi zəif və məhduddur.

İstənilən halda, dövlət sosial xidmət sahəsində siyasəti həyata keçirərkən onun maliyyə təminatına xüsusi diqqət yetirməlidir (MVHPK, 2004:102).

Nəticə

Sosial xidmət bir anlayış və sahə kimi ötən əsrin II yarısından başlayaraq bu günə qədər geniş elmivə praktik araşdırmalar aparılıb. Bu araşdırmalara əsasən, belə nəticəyə gəlmək olar ki hər bir ölkənin ümumi inkişaf, dayanıqlılıq səviyyəsi o ölkədəki sosial xidmətlərin təşkilindən və çatdırılmasından asılıdır. Çünki bu elə bir sahədir ki, hər birimizin həyatını məşğul edir və tez-tez bu sahəyə müraciət etməli oluruq. Alimlər müxtəlif sosial təminat formaları təqdim edirlər ki, bunlara daxildir:

- 1) vətəndaşların müəyyən sosial yardım növləri ilə təmin edilməsi üçün obyektiv əsaslar;
- 2) sosial təminatın sığorta vəsaitləri hesabına və ya büdcədən maliyyələşdirilməsinin həyata keçirilməsi;
- 3) müəyyən sosial təminat növlərinin təmin edilməsi şərtlərinin normativ qaydada müəyyən edilməsi;
- 4) sosial təminat obyektini olan şəxslərin dairəsinin və onun təmin edilməsi şərtlərinin normativ aktlarda təsbit edilməsi;
- 5) müvafiq sosial standart səviyyəsində sosial təminatın təmin edilməsi (bir qayda olaraq, yaşayış minimumundan aşağı olmayan) (Stashkiv, 2007:23).

Sosial xidmətlər yayılma miqyasından asılı olmayaraq, fərd və qrupları birləşdirici amil kimi çıxış etməklə həm də sosiallaşmada önəmli çəkiyə malikdir. Avropa modelində görülən sosial xidmətlərin dövlətin bir institutuna çevrilməsi də bu zəmində baş verir. Rifah dövləti və sosial xidmət tiplərinin məhz cəmiyyət-dövlət kontekstində araşdırılması, bunun yardım və xeyriyyə yolundan daha çox ölkədə sosial- iqtisadi möhkəmliliyi təmin edən faktora çevrilməsi baxımından əhəmiyyətlidir. Sosial hüquqlarının eyni zamanda universal haqq olması və bunun beynəlxalq sənədlərdə əksini tapması bu sahənin inkişafının həm də ölkədə hüquqi irəliləyişlərə, sosial demokratik islahatlara yol açması prizmasından da əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat

1. Kautto, M. (2002). "Investing in services in West European welfare states". Journal of European Social Policy.
2. Daly, M., Lewis, J. (2000). "The concept of social care and the analysis of contemporary welfare states". British Journal of Sociology.
3. Banks, S. (1995). "Ethics and Values in Social Work". MacMillan Publishers.
4. Davies, F. (2000). "Changing Practice in Health and Social Care", Sage.
5. Stakhovska, N.M. (2000). Vidnosini v pravi sotsialnogo zabezpechennya: dis.kand.yurid.nauk. K.: 198 s.
6. Zakharov, M.L., Tuchkova, E.G. (2001). Pravo sotsialnogo obespecheniya v Rossii. Uchebnik. M.: BEK, 576 s.
7. National Institute of Social Work. NISW. (1997). "Social workers: their role and tasks". Warwick University Press.
8. Davies, M. (2007). "Companion to Social Work". Blackwell Publishers.
9. Griffiths, R. (1988). Community care: agenda for action, Department of Health and Social Security.
10. Needham, C., Glasby, J. (2014). "Debates in personalisation". Policy Press.
11. Materialy Vserossiyskogo nauchno-prakticheskoy konferentsii (MVHPK). Rolsotsialnogo obespecheniya v reshenii problemy bednosti i sovershenstvovaniye metodiki prepodavaniya prava sotsialnogo obespecheniya: Pod.red. E.G.Tuchkovoy. (2004). M: Prospekt, 464 s.
12. Stashkiv, B.I. (2007). Pravo sotsialnogo obslugovuvannya: Navch. posib. K.: Znannya, 567 s.

Rəyçi: s.ü.f.d. Qızılgül Abbasova

Göndərildi: 28.08.2022

Qəbul edildi: 25.10.2022